

VIDÁM FELVONULÓK ÉS ÉBER MUNKÁSÓRÓK
A FELVONULÁSI TÉREN, 1980. MÁJUS ELSEJÉN (FORTEPAN/
ANGYALFÖLDI HELYTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNY)

„A LEGVIDÁMABB BARAKK” (1969-1988)

A prágai tavasz elfojtása után a szocialista rendszer elvesztette maradék vonzerejét, azonban a Szovjetunió mint nukleáris szuperhatalom erősödött. Magyarországon a reformok megtorpantak, de válság még nem érződött. Ugyanakkor az 1970-es évektől a magyar gazdaság kettős szorításba került: a világgazdaság átrendeződésének hatásait felerősítette a szocialista rendszer reformképtelensége, és mindegyre a magyar vezetésnek sem volt megfelelő válasza.

A HETVENES ÉVEK

„Hetvenes évek: soha nem történt semmi...” – írta Örkény István. Egyik író társa a „hetvenes évek józan tompaságát” emlegette: a hatvanas évekre jellemző lendület elfogyott. Hruscsov bukása után a Leonid Brezsnyev-féle szovjet vezetés minden reformot leállított, miközben a nemzetközi szinten folytatta az enyhülés politikáját, de ezzel párhuzamosan tovább fegyverkezett. Az Egyesült Államok a vietnámi háború kudarca és a belpolitikai bajok miatt veszített tekintélyéből, Kína a „nagy proletár kulturális forradalom” megpróbáltatásait nyögte, míg a Szovjetunió Latin-Amerikától Fekete-Afrikáig mindenhol megjelent és nyomult. Ezek a sike-

rek sokáig elfedték az utóbb „pangás-ként” emlegetett hosszú Brezsnyev-korszak problémáit.

1972 februárjában Brezsnyev vadászatra hívta Kádárt, és négyszemközt tárgyalásukon valóságos vádbeszédet tartott a ma-

军民团结如一人 试看天下谁能敌

Kínai kulturális forradalom A Kínai Népköztársaságban a Nagy Proletár Kulturális Forradalom az 1966-ot követő évtizedben bontakozott ki. A tisztogatások során Mao Ce-tung, a Kínai Kommunista Párt elnöke leszámolt politikai ellenfeleivel és minden nyugatbarát irányzattal – súlyos károkat okozva gazdasági és szellemi téren egyaránt.

A NÉP ÉS A HADSEREG ÖSSZEFOGÁSÁRA
BUZDÍTÓ KÍNAI PLAKÁT A KULTURÁLIS
FORRADALOM IDEJÉBŐL

gyar gazdaságnak a '68-as reformok utáni helyzetéről. Kádár számára világossá vált, hogy a szovjet vezetés bizalma megrendült, a reformokat le kell állítani, sőt személycserét is végre kell hajtani.

A magyar pártvezetés megosztott volt: az MSZMP konzervatív keményvonalasai (Biszkú Béla, Pullai Árpád, Gáspár Sándor) főként azzal az ürüggyel léptek fel a reformokkal szemben, hogy a tévesparasztok keresete gyorsabban nő a városi, nagyüzemi munkásokénál, ami ellentmond a szocializmus alapelveinek. Nem is szólva az irigyelt maszekok magas jövedelméről. Most Moszkva támogatásával lendültek támadásba, és

LENIN-REND - BREZSNYEV FŐTITKÁR 1972 NOVEMBERÉBEN TÚNTETTE KI VELE KÁDÁR JÁNOST

elérték, hogy az MSZMP KB határozata nyomán a magyar ipar ötven legnagyobb vállalatát közvetlen központi felügyelet alá helyezték. Ezeket akkor is támogatták, ha veszteségesek voltak.

„Brezsnyev elvtárs hangsúlyozta, hogy őt, amikor ezeket szóvá teszi nálam, kizárólag az elvtársi aggodalom vezeti. A mi reformunkról különböző vélemények vannak, de hangsúlyozza, hogy ez a mi ügyünk. A helyzetet sem tartja tragikusnak, de nyugtalanító jelenségek vannak. [...] Úgy véli, hogy a Központi Bizottságnak még nagyobb figyelmet kell szentelni ezeknek. [...] Félnék, hogy Magyarországon a politikai tömeghangulat is romlik, és szó szerint mondta Brezsnyev elvtárs: ilyenkor különösen fontos, hogy az ideológiai front szilárd legyen.”

Kádár beszámolója az MSZMP KB ülésén (1972. február 22.)

„Nekünk, reformereknek illúzióink voltak a társadalom nehézségtűrő képességéről, a pártvezetés nagyobb része viszont alulértékelt a lakosság tűrőképességét. Igaz, nem is volt mérce 1956 óta, amivel mérhettünk volna. [...] Ebben a helyzetben kezdődött a szakadás. Mert ha sikerül fenntartani a reformpolitika iránti általános bizalmat, akkor a reform későbbi ellenzői nem lettek volna ellenzők. [...] Ekkor került elő egy olyan változat, hogy fogjuk meg központilag a reformból adódó olyan »kellemetlen dolgokat«, mint az áremelkedés, a vállalatok felé irányuló költségnyomás, ami a nagyvállalatok bizonytalanságát is okozza.”

Nyers Rezső visszaemlékezése (1988)

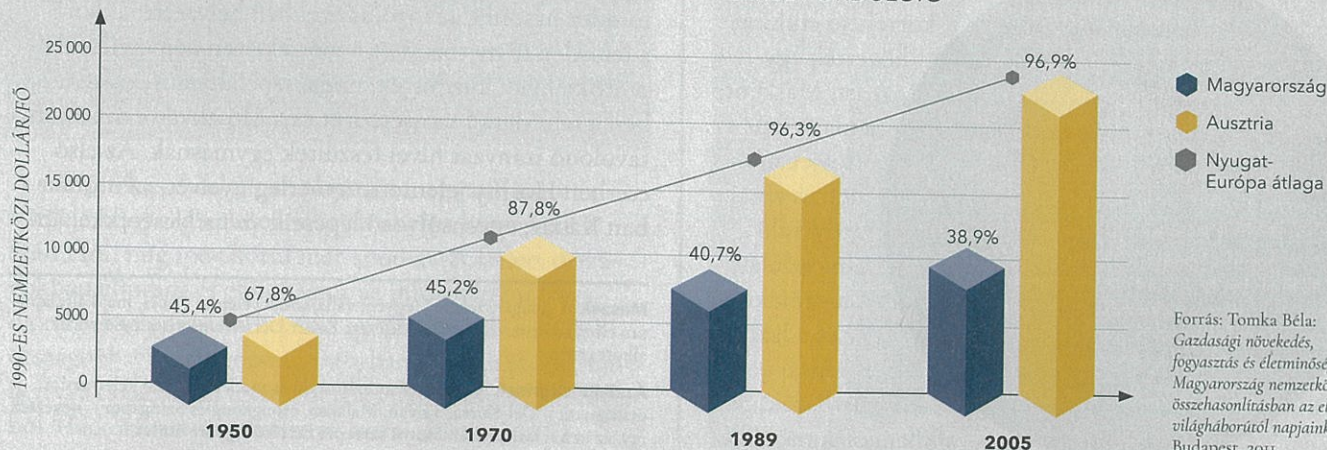
ÚJ ÉS RÉGI TISZTSÉGVISELŐK - A PARLAMENTI PATKÓ ELSŐ SORÁBAN BALRÓL JOBBRA: ACZÉL GYÖRGY, LOSONCZI PÁL ÉS LÁZÁR GYÖRGY; MÖGÖTTÜK NÉMETH KÁROLY, GÁSPÁR SÁNDOR, FOCK JENŐ, BISZKÚ BÉLA ÉS KÁDÁR JÁNOS (1975. JÚL. 4.; FOTÓ: MTI-VIGOVSKI FERENC)

Összességében Kádár nem állította vissza az 1968 előtti tervutasításos rendszert, ám a reformok folytatásáról szó sem lehetett. A személycserét halogatta, majd végrehajtotta; Nyers Rezsőt és a mezőgazdaságért felelős Fehér Lajost 1974-ben váltották le, Fock Jenő mi-

AZ EGY FŐRE JUTÓ BRUTTÓ HAZAI TERMÉK (GDP)

MAGYARORSZÁGON ÉS AUSZTRIÁBAN NYUGAT-EURÓPA ÁTLAGÁHOZ VISZONYÍTVA, A II. VILÁGHÁBORÚTÓL AZ EZREDFORDULÓIG

niszterelnök helyére 1975-ben a nála jelentéktelenebb Lázár György került.

A '70-es évek magyar folyamataiban jól látható a szocialista rendszerekre jellemző ciklikusság: megmerevedés-válság-korrekció-reform-megmerevedés-korrekció ciklusai

„A miniszterelnök [Fock Jenő] bizalmas beszélgetés során említi, hogy telefonját minden bizonnyal lehallgatják, mind a hivatalában, mind a lakásán, a tények erre vonatkozóan szinte bizonyító erejűek. Megemlítem, én is tudom, hogy bizonyos ideje megfigyelés alatt tart a Belügyminisztérium, és lehallgatással is operálnak. Szégyenletes állapot. Ugyanakkor a nép pénzének a nyilvánvaló pocskelése, hogy a vezetés egymás elleni belső küzdelmét így folytatják, hiszen igazában nincs mit lehallgatni, nincs reformfrakció – sajnos van konzervatív frakció.”
Nyers Rezső feljegyzése (1974. február 28.)

és hossza eltérő lehetett. Mindez jórészt a szovjet politikától való függés mértékével esett egybe, amely körülbelül 1960-ig teljes volt, az 1961–1971 közötti évtizedben lazább, 1972–1977 között megint erősebb, 1978–1986 között gyengülő, végül felbomló, megszűnő. A nyilvánvaló különbségek ellenére megkockáztatható, hogy mindez hasonlít az 1930-as évekbeli helyzetre: akkor a feltétlen németbarát és a mérsékelt németellenes politika hívei küzdöttek, míg a szocializmus évtizedeiben a feltétlenül szovjetbarát és a Moszkvától óvatosan távolodó irányzat hívei feszültek egymásnak. Az első esetben Horthy jelentette a mérleg nyelvét, az utóbbiban Kádár; egyensúlyozó lépéseik személycserékkel jár-

Maszek A „magánszektor” (egyéni vállalkozók) eleinte vicces, majd általánosan elterjedt elnevezése – a kifejezést Kellér Dezső humorista 1960 körül alkotta meg.

Ázsiai kistigrisek A rohamosan iparosodó és modernizálódó kelet-ázsiai országokat – Dél-Korea, Tajvan, Malajzia, Hongkong és Szingapúr – nevezték így, az ázsiai kultúrában fontos szerepet betöltő tigrisre utalva.

ENDRÓDI ISTVÁN KARIKATÚRAJA, 1979

(Az 1970-es évekig az árak elég stabilak voltak.)

Magyarország – és a szocialista országok – számára az igazi probléma az volt, hogy

a megmerevedéssel és az „ellenreformmal” egy időben következett be a világpiacon az olajárak robbanása,

amely a világgazdaság visszaesését és átalakulását eredményezte. Egy ideig azt ismételtgették, hogy a válság nem fog „begyűrűzni” Magyarországra, de a '70-es évek második felére nyilvánvalóvá vált, hogy nagyon is.

NÉHÁNY FONTOS IPARÁG TERMELÉSÉNEK ALAKULÁSA, 1950–1980

Ágazat (1950 = 100%)	1960	1970	1980
Vegyipar	454%	1502%	3433%
Gépipar	343%	790%	1352%
Villamos energia	277%	627%	1191%
Építőanyag-ipar	297%	525%	830%
Kohászat	273%	463%	536%
Könnyűipar	261%	442%	646%
Élelmiszeripar	218%	393%	476%
Ipar összesen	267%	523%	843%

A szovjetek is emelték az olajárakat: egymillió tonna kőolajért 1970 körül 800 magyar Ikarus buszt kellett szállítani, míg 1985 körül már 4000-et. A fejlett országokban elindult és előrehaladt az informatikai forradalom, amely viszont kevésbé „gyűrűzött be” a KGST-országokba. Magyarország 1963-ban még 1,22%-kal, 1985-ben csak 0,48%-kal részesedett a világ gépipari exportjából. (Ekkoriban törtek előre az ázsiai „kistigrisek”).

A SZOCIALISTA TÁRSADALOM

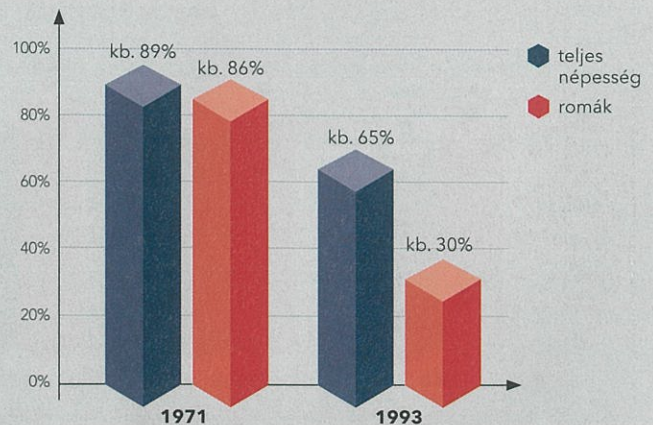
Magyarország népessége az 1949-es 9,2 millióról 1980-ra 10,7 millióra nőtt – ez jelentette a csúcspontot. Majd 2001-re ez az adat 10,2 millióra csökkent, aminek oka a születések számának visszaesése volt. 1920-ban még a házasság 40%-a, 1990-ben már csak a 6%-a szült négy vagy több gyermeket. A Rákosi-korszakban nőtt a születések száma, ami részben az abortusztilalomra vezethető vissza. A szigorú rendelkezést 1956 nyarán megszüntették, mire a születések száma ismét csökkenni kezdett. Ezért a családi pótlék mellett 1967-ben bevezették a gyermekgondozási segélyt (GYES, amely a dolgozó anyák számára három évig lehetővé tette az otthonmaradást), de átmeneti emelkedés után újra kevesebb gyermek született, a népesség fogyása megállíthatatlannak bizonyult. 1985-ben következett a gyermekgondozási díj (GYED) bevezetése, amely magasabb – táppénz-jellegű – juttatást jelentett a gyermek egy-, majd kétéves koráig, de ez sem bizonyult elégnék a folyamat megfordítására. Az utóbbi évtizedekben a negatív tendencia aggasztóan felgyorsult, azaz a lakosság elöregszik (ami egész Európára igaz).

A GYES LEHETŐVÉ TETTE AZ OTTHONMARADÁST A BABAVAL (GYŐR, 1975; FORTÉPAN/KISKOS VÁJAI)

AZ AKTÍV KERESŐK ARÁNYA A 15-59 ÉVES FÉRFIAK KÖZÖTT

(1971, 1993)

A 15-54 ÉVES KORÚ NŐK FOGLALKOZTATOTTSÁGA

1949 ÉS 1980 KÖZÖTT

	1949	1960	1970	1980
nem tanuló eltartott	61,3%	41,6%	21,4%	6,8%
tanuló eltartott	2,9%	4,4%	8,7%	7,8%
inaktív kereső (nyugdíjas, GYES-en levő stb.)	1,3%	0,7%	5,6%	12,2%
aktív kereső	34,5%	53,3%	64,3%	73,2%

Miután 1968-tól Magyarországon is megjelentek a – még nagyon magas hormontartalmú – fogamzásgátló tabletták, lassan feleslegessé téve a más, veszélyesebb módszereket, a szexuális kapcsolatok átalakultak, szabadabbá váltak. Fontos említeni, hogy a büntető törvénykönyvből 1961-ben kikerült az azonos nemű partnerrel elkövetett „fajtalanság”, vagyis már nem büntették a 18 éven felüliek közötti homoszexuális kapcsolatot. Ebben Magyarország számos nyugati országot megelőzött (USA: 1967, Nagy-Britannia: 1967, Nyugat-Németország: 1969) – bár a megváltozott jogi helyzet a homoszexualitás társadalmi megítélését alig befolyásolta.

A társadalmi mobilitás az 1945 utáni mintegy húsz évben területi értelemben is erőteljes volt,

százezrek áramlottak Budapestre és az új ipari központokba, a „szocialista városokba”.

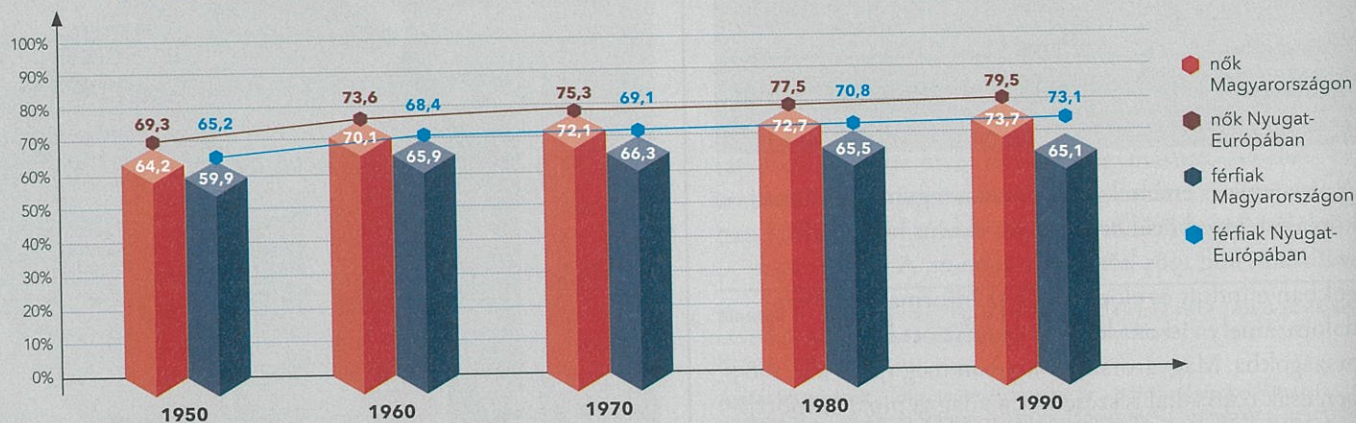
A folyamat növelte a lakáshiányt – a fővárosban elterjedt a társbérlet és az albérlet –, amit később a lakótelepek enyhítettek. Külön társadalmi csoportot alkottak a vidék és Budapest között „ingázók”; többségük az építőiparban dolgozott. A napi ingázók (1980-ban 1 218 000 fő!) a főváros környékéről jártak be a munkahelyükre, a távolsági ingázók albérletben, de még gyakrabban munkásszálláson laktak, és hétfőnként utaztak haza, Észak-Magyarországra az ún. „fekete vonattal”.

BÉKÉSCSABA, LENCSÉSI ÚTI LAKÓTELEP ÉS EGY „LADAÁLLAT” (1976; FORTEPAN/KARDOS TIBOR)

A második világháborút követő két évtized gyors és nagyarányú társadalmi változásainak eredményeként a régi elit lényegében eltűnt, átalakult vagy láthatatlanná vált. Helyére új, jelentős részben munkás- és parasztszármazású vezető réteg lépett. Az új párt- és állami elit – a káderek – kiváltságai elsősorban a fizetésen felüli juttatásokban (lakás, nyaralás, luxuscikkekhez való hozzáférés, külön kórházak stb.) nyilvánultak meg. Az intenzív mobilitást az oktatás is elősegítette: 1955 körül a munkás- és parasztfiatalok aránya az egyetemeken és főiskolákon elérte az 55 százalékot.

SZÜLETÉSKOR VÁRHATÓ ÁTLAGOS ÉLETTARTAM ALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON ÉS NYUGAT-EURÓPÁBAN (1950-1990)

Forrás: Tomka Béla: Családfejlődés a 20. századi Magyarországon és Nyugat-Európában. Budapest, 2000

„Az értelmiségi szülők tragédiának tekintik, ha gyermekük nem jut értelmiségi pályára, ha nem veszik fel az egyetemre vagy főiskolára. [...] Figyelemmel kísérik a gyermek tanulmányi eredményeit, kapcsolatot tartanak fenn az iskolával, ellenőrzik, tanul-e a gyerek, s ha segítségre szorul, azt megadják neki. A szakmunkás szülő nem érzi tragédiának, ha gyermeke nem lesz értelmiségi, tisztában van azzal, hogy egy szakmunkás sokszor többet keres, mint egy kezdő mérnök. A realitásokkal számolva arra törekszik, hogy gyermekének »biztos kenyere legyen«.”

Kemény István-Kozák Gyula:
A Csepel Vás- és Fémművek munkásai (1971)

Az 1960-as évektől a társadalmi mobilitás alaposan lelassult. Tovább csökkent a mezőgazdaságban dolgozók aránya (1990-ben 12%), nőtt a munkásoké, s még

gyorsabban az irodai és a szellemi dolgozóké. A „polgári” vagy értelmiségi származás a Kádár-korszakban már nem jelentett megbélyegzést, a „népi” eredet sem számított erénynek, és jobban megbecsülték a szakmai hozzáértést. A „fogyasztási forradalommal” elindult egyfajta polgárok nélküli polgárosodás vagy „középosztályosodás”; a társadalmi helyzetet ismét az anyagi javak birtoklása, de még inkább az iskolázottság és a kultúrához való hozzáférés határozta meg.

Ez volt a sokat emlegetett „gulyáskommunizmus” időszaka.

A konszolidált Kádár-korszakban, amikor Magyarországot a „legvidámabb barakk” jelzővel illették, megfigyelhető egy erőteljes nivellálódási folyamat: a társadalom legfelső tíz és legalsó tíz százaléka (decilise) közötti jövedelmi különbség 5,8-szorosról 3,8-szorosra mérséklődött 1962 és 1982 között. Vagyis kevesen voltak kirívóan gazdagok, de nem is volt tömeges szegénység – igaz, a létminimum alatt élők arányát így is rendre 15% körülre

„A ladaállat, apáink autója, amit néha elvíhattunk, ekkor gyors volt és erős, és volt benne valami férfias, igénytelen szépség is. A ladaállatban, mint apáink világában, vendégek voltunk: akkor, amikor igazán akartuk, soha nem lehetett igazán a miénk. Csak engedélyezett fuvarok lebonyolítása jöhetett szóba, [...] és vigyázni kellett rá, hiszen ladaállat egy becsületes élet szerény jutalma. A műbörkabátos, hosszú barkós, kihajtott inggalléros és kissé már hízásnak indult családfőt szolgált, őt szállította a közép- és későkádárizmus kacskaringós ösvényein. [...] Ezen kívül pedig voltak családi hétvégék: kiskertek és rokonlátogatások és közös szlovákiai kirándulások, a dögunalom, belefülledve a ladaába; egy már ígéreteiben is óvatos, szűk pálya szűk horizontjai.”

A ladaállat – Bojtár B. Endre:
Gazdátlan bűnök (1999)

becsülték. (A „szegény” szót hivatalosan, illetve a statisztikákban tilos volt használni, helyette találták ki a „hátrányos helyzetű” vagy „halmozottan hátrányos helyzetű” szóösszetételt.) Ugyanakkor a válságos nyolcvanas években a legfelső és legalsó decilis közötti különbség ismét 5,8-szorosra nőtt (1988-as adat). A jómódú budapestiek az 1980-as években kezdtek kiköltözni a főváros körüli zöldövezetbe.

SZÖVETKEZETI ÁRUHÁZ, GÖDÖLLŐ (1974);
FOTÓFANBAUER SÁNDOR

A hivatalos ideológiát zavarba ejtette, hogy a szocialistának mondott, bár depolitizált társadalom erőteljesen az anyagi javak felé fordul. Az 1960-as évek „frizdierszocializmus”-vitája, a gúnyos „kicsi vagy kocsi?”-kérdés – amely a csökkenő gyermekvállalási kedv és az autóimádat között keresett kapcsolatot –, majd az 1970-es évek „kesudió”-vitája (kell-e „nekünk” efféle külföldi luxusholmi?) a lakosság anyagi gyarapodása és az elvárt szocialista értékrend közötti ellentétet is tükrözte. Az 1980-as években az életszínvonal stagnálása, majd csökkenése idézett elő rosszkedvet és elégedetlenséget. Az áruellátás javulása ellenére akadtak hiánycikkek:

egy Skodára vagy Ladára, egy új telefonvonalra tíz-tizenöt évet kellett várni,

miközben a Nyugatra utazók érzékelték az ottani nagyobb választékot és jobb minőséget. S mindenki tudta: ha az utcán sorban állnak a vásárlók, akkor az üzletbe banán vagy narancs érkezett.

Az 1945 utáni kitelepítések és lakosságcserek csökkentették a hazai kisebbségek és a szomszédos országokban élő magyarok számát. A határon túli magyarok – a szocialista egyenlősítés jegyében – az 1940-es évek végére visszakapták állampolgári jogukat. Nemzetiségi jogokról azonban legfeljebb papíron lehetett szó: Romániában – Erdélyben – egy időre létrehozták a Magyar

„[...] kinek mondja az ember, hogy elvtárs, s kinek azt, hogy úr vagy uram? Ha az ember kérvényt ír, akkor mi a tanácsosabb vagy helyesebb? Ha azt írja, hogy Miniszter úr, vagy azt, hogy Miniszter elvtárs? S az egyetemen: Professzor urat vagy Professzor elvtársat kell-e mondani? [...] A kerületi tanácsnál nem nagyon szokás azt mondani, hogy Osztályvezető úr, de az SZTK rendelőben meg azt nem szokás mondani, hogy Doktor elvtárs. Egyik vállalatunknál a vezérigazgató a nála szívességgért előszobázó ügyfeleket elvtársaként aposztrofálja, s ezen belül az utóbbiakat hol magázza, hol tegezi [...]; sofőrt a keresztnévén szólítja meg, magázza és jó napot köszön neki; a sofőr viszont őt X elvtársozza és magázza, illetve néha tetszekezik, a vállalat nőtagjait viszont beosztásra és életkorra való tekintet nélkül 'Keziticsókolom Mancikázza' [...] És így tovább.”

Hankiss Elemér: *Viselkedéskultúránk torzulásai* (1978)

Autonóm Tartományt (1952–1968), miközben az asszimiláció zavartalanul folytatódott (szervezett betelepítés a magyar többségű városokba, oktatási korlátozások

stb.). A kisebbségi magyarság helyzete – csakúgy, mint a két világháború között – Romániában volt a legrosszabb, különösen a Ceausescu-korszakban. A magyar vezetés sokáig nem emelt szót nyilvánosan a magyar kisebbség védelmében.

Nicolae Ceausescu 1977-ben Debrecenben és Nagyváradon találkozott Kádár Jánossal. A tárgyalások után kiadott közös közlemény hangsúlyozta a nemzetiségek „híd szerepét”, de mellette azt is, hogy a nemzetiségi kérdés kizárólagos belügy. Budapest azonban hamarosan szembesült azzal, hogy a román fél a magyar kisebbséget érintő megállapodásokat egyszerűen nem hajtja végre. A közvélemény persze észrevette, hogy Kádár e félig sikerült csúcstalálkozó után többé nem volt hajlandó személyesen tárgyalni a román pártvezetővel, ám ez nem segítette a gondok megoldását.

A ROMÁK HELYZETE

A 20. század második felében a cigányok (romák) váltak a legnagyobb hazai kisebbséggé. 1971-ben Magyarországon mintegy 320 000 cigánynak tartott ember élt, többségük (71%) magyar anyanyelvű (romungro) volt. 1961-ben az MSZMP KB foglalkozott a helyzetükkel, s az elfogadott párthatározat megállapította: „A cigány lakosság helyzetének alakulásában a munkának és a letelepedésnek meghatározó szerepe van.” Hagyományos

INTÉZKEDŐ RENDŐRÖK EGY ROMATELEPEN, VALAHOL MAGYARORSZÁGON (1981; FORTEPAN/MAGYAR RENDŐR)

életmódjuk elsősorban a szakképzetlen munkaerőt tömegesen igénylő szocialista iparosítás miatt alakult át. Egyre kevesebb férfi foglalkozott a cigány mesterségnek számító üstkészítéssel, kovácsolással, teknővájással, lókereskedelemmel és muzsikálással – a nehéziparban és a nagy építkezéseken helyezkedtek el, segéd- vagy betanított munkásként. A cigány férfiak foglalkoztatottságának aránya fokozatosan megközelítette a nem cigányokét, a nőké lassabban változott. Lakáshelyzetük

„...a környezet a barna bőrűeket és ezen túlmenően a cigány származásúakat tartja cigánynak. Azokat tartja cigánynak, akiknek a szülei cigányok. Általában a félcigányokat is cigánynak tartja, a lényeg azonban az, hogy származás szerint határozza meg a cigányokat. Ebben az értelemben cigány marad az az értelmiségi, akiről környezete tudja, hogy cigány szülők gyermeke – akkor is, ha nem vallja magát cigánynak, sőt tagadja, hogy cigány. Természetesen vannak olyan emberek, akikről a környezet nem tudja, hogy cigány, és akik el tudják titkolni cigány származásukat. Ezek kivételek. Vannak továbbá fehér bőrű cigányok, akik kivételes körülmények között szintén el tudják titkolni cigány származásukat. Ezek is kivételek. Általában azonban a származás az irányadó.”

Kemény István–Janky Béla: *A cigány nemzetiségi adatokról* (Kisebbségkutatás 12: 2, 2003)